

TÜRK YÖNETİM BİLİMİNE TARİHE DÖNÜŞ KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE BİR BAKIŞ: SINIFLAR, İŞ DÜNYASI VE BİLGİ TRANSFERİ

AN OVERVIEW OF TURKISH MANAGEMENT SCIENCE WITHIN THE FRAMEWORK OF HISTORIC TURN: CLASSES, BUSINESS WORLD AND KNOWLEDGE TRANSFER

Enes KURT¹, Yasin ŞEHİTOĞLU²

1. Arş. Gör., İstinye Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, enskrt10@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1385-6943>
2. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yasinsehitoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0074-6446>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
10.04.2021 04.10.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
28.05.2021 05.28.2021

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.913007>

Öz

Çalışmada gazeteci, düşünür ve siyasetçi Doğan Avcıoğlu'nun görüşleri yönetim ve organizasyon yazınında üzerinde çokça tartışılan tarihe dönüş kavramından hareketle incelenmiştir. Doğan Avcıoğlu, Selçuklu Devleti döneminden 1970'li yılların ortalarına kadarki zaman aralığında Türkiye'nin ve Türk insanının siyasi, sosyal, ekonomik bir panoramasını sunmaktadır. Nitel yönteme sahip bu çalışmada içerik analizine başvurulmuştur. Makalenin amacı, yönetim ve organizasyon yazınındaki sorunlardan biri olarak gösterilen törensiz görgüculükten kaçınmak ve Türkiye bağlamını anlamaya yardımcı olmaktır. Bu doğrultuda kitaptan elde edilen bulgular mikro-makro analiz düzeyleri doğrultusunda tasnif edilerek yönetim ve organizasyon teori ve kavramları bağlamında yorumlanmıştır. Bu noktada tarihe dönüş kavramına da ayrıca başvurulmuştur. Bulgular; (a) Osmanlı Devleti: Sanayi devrimi ve millî iktisat, (b) Türkiye Cumhuriyeti: İş insanları, millî iktisat, devletçilik, sanayileşme ve (c) yönetim bilgisine bakış şeklinde sınıflandırılmış ve başlık olarak belirlenmiştir. Osmanlı döneminde, iş dünyasındaki sınıflar ve yerli sermayedar sınıfı eksikliği dikkati çekerken Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise, devletçiliğin ve millî iktisadın kurumsallaşması ve yerli ve yabancı yatırımların artması göze çarpmaktadır. Son olarak, ülkemize transfer edilen yönetim bilgisinin devlet eliyle girişi ve hem düzenleyici hem de değişim odaklı olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğan Avcıoğlu, Türk İşletme Tarihi, Makro Yaklaşım, Tarihe Dönüş, Millî İktisat, Yönetim Bilgisi

Abstract

In this study, journalist, thinker and, politician Doğan Avcıoğlu's views has been reviewed reference to the concept of historic turn which is widely discussed in management and organization literature. Author offers a political, social and economic panorama between Seljukian period and 1970s Turkey Republic. However the purpose of this article is to avoiding ceremonial empiricism and understanding Turkey context. In this direction the findings were sorted out with respect to micro and macro analysis and interpreted with management and organization theories. At this point, the concept of "historic turn" has also been applied. This study has qualitative study and we used content analysis. Subsequently, the findings has classified and set titled as: (a) Ottoman Empire: industrial revolution and national economy, (b) Turkish Republic: businessmen, national economy, statism, industrialization and, (c) overview of management knowledge. In this study draw attention classes in the business world and lack of local entrepreneur in Ottoman period and institutionalization of statism and national economy and increase domestic and foreign investment. Finally, transferred management knowledge is both regulatory and change oriented.

Keywords: Doğan Avcıoğlu, Turkish Business History, Macro Approach, Historic Turn, National Economy, Management Knowledge.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the study as one of the problems to avoid the ceremonial empiricism and help understand the context of Turkey in the management and organizations literature. Accordingly, the findings obtained from the Doğan Avcıoğlu's seminal books' "Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın" were classified in line with the micro-macro analysis levels and interpreted in the context of management and organization theory and concepts.

Research Questions

What were the conditions in the Turkish business world together with Doğan Avcıoğlu's views? How was the relationship between the state and business people of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey? How did Western management knowledge enter our country? Who are the carriers of this management knowledge and what is knowledge type?

Literature Review

There is no study except for Kornberger's (2013) Clausewitz and Gilbert's (1974) studies on Steinmetz, which was based on thinkers, philosophers, journalists and politicians within the framework of business and management history. Journalists can generate new information about companies by gathering and interpreting information from different sources and channelling this information to relevant stakeholders. In this way, journalists; can be influenced the perceptions of a wide variety of corporate stakeholders, including customers, suppliers, public policy makers and the general public (Westphal and Deephouse, 2011). Thus, journalists are characterized as "intermediaries" between social reality and public consciousness. They organize stories in ways that add meaning to relevant events and make sense of real-world clues and information (Fiss and Hirsch, 2005).

Methodology

The study has a qualitative method. In this direction, content analysis was applied. The subject of content analysis covers all kinds of texts. The purpose of content analysis is to understand what the content in texts is, what is its main source and interpret it in this context (Bal, 2016). In this direction, they are classified within the themes obtained, and presented as titles in the study. Headings and data were evaluated within the framework of management and organization. The concept of historic turn) which emphasizes the importance of historical process and context, has been used from the perspective. On the other hand, in the study, the micro and macro approach classification of Dirlik and Leblebici (2016) was applied in the business history. While the micro approach refers to the analysis in the context of the entrepreneur/manager, industry, business and business group, the macro approach includes analysis in the political, economic, legal and social context.

Results and Conclusions

Considering the findings of studies examining the management literature in Turkey is making context-specific studies, the dominance of quantitative research design in areas outside of organization

theory is known that the said (Dirlik, 2019). In this respect, the lack of attention to detail in the context of Turkey-oriented work (2002) refers to the concept of ceremonial empiricism. This concept within the framework of the Ottoman Empire, our goal has been to catch a glance context of the Republic of Turkey and knowledge management theme. According to Barkema et al. (2015), local institutions, philosophies and cultural values differ from context to context. There are two striking points about this period: classes in the business world and the lack of local capitalist classes. Avcıoğlu said about the absence of a local capitalist class and the dominance of foreign investors and merchants in the Ottoman market during this period. Regarding the lack of capitalist class in the Ottoman Empire, can be said that there was a mentality change in line with III. Selim's discourses. On the other hand, we see that II. Mahmut made an attempt that could be considered as the foundation of national economy under the name of Hayriye tüccarları in order to create a local merchant class. This change gained strength among thinkers along with the New Ottomans. During the Ottoman period, this mentality change found its place in other segments of the society along with the İttihat ve Terakki government. Attempts made in this period and the second trial did not adequately remained as one of the first tasks of the Republic of Turkey. It is observed that the local industrialist class has been formed as a result of the cooperation between local traders and foreign investors. At this point, the insufficiency of technology and R&D has caused Turkish industry to become foreign-dependent. On the other hand, Avcıoğlu stated that the efforts to become a conglomerate arose during this period and that the law of conglomeration was enacted with the efforts of business people. Entrepreneurs and business people seems to be in close cooperation with the business of government in the context of Turkey (Buğra, 2016). In this context, as a result of the national economy followed in the Republican period and the import substitution policies followed after the 1960s, state-business relations constitute one of the basic structures of today's business world. It can be said that the impact of Americanization, which was mentioned before in the period after the Second World War, also affected the Turkish business world. A local industrialist class has emerged with the arrival of foreign investors and partnerships. It can be stated that this class was under American influence in terms of technical knowledge, organizational ability and business knowledge, and thus management knowledge turned into a strong ideology in this period. Accordingly, Avcıoğlu states that the capitalist class indirectly legitimizes its management knowledge and activities through professions such as consultancy and teaching. On the other hand, with the regulations brought by the state to industry and trade in the second half of the 1950s, it increased the cooperation between foreign companies and public enterprises and enabled the transfer of management knowledge. It is seen that the knowledge spread with more coercive isomorphism is both regulatory and change oriented.

1. GİRİŞ

Günlük hayatta kullanılan “dolap” kelimesinin anlamı herkesçe malumdur. Kelimeye tarihsel açıdan yaklaşıldığında dolap kelimesinin bedesten içinde yer alan küçük dükkân manasına geldiği görülmektedir. Divan şiirinden hareketle “dolap açmak” deyimini; alışveriş etmeyi ve/veya ticaretle uğraşmayı ifade etmektedir. Divan şairlerinden Hevâyî'nin Nazîre Divanı'ndaki (18. yy) bu beyti kelimenin bu anlamı için bir örnek teşkil etmektedir (Şentürk, 2019):

Gel bedestâni seninle hâcegi paylaşalım

İzbe-i zîr benim kûşe-i dölâb senin

(Tacir gel, seninle bedesteni paylaşalım; dükkânın alt katı benim, üst katı senin)

Görüldüğü üzere bu beyitte olduğu gibi tarihimizde keşfedilmeyi bekleyen birçok yerel nitelik bulunmaktadır. Özellikle Türk iş dünyasındaki geleneklerin birçoğu olağan bir şekilde tarihsel mirastan beslenmektedir. Gadamer (2008), kültür mirasını her bir insanın içinde kendini göreceği bir ayna olarak tanımlamaktadır. Alman filozofa göre gelenek gerçekliğin (tarih boyunca) kendiliğinden aktarılmış bir içeriğin üretken bir biçimde özümsemesi ile oluşmaktadır. Bu doğrultuda makalenin amacı, bilimsel yayınlarda ve lisansüstü tezlerde ampirik ölçümler sonucu ortaya çıkan bulguların Türkiye ve Türk insanı özelinde ve bağlamında değerlendirilmesinin eksik kalması, diğer taraftan üretilen bilginin yerel zeminden yoksun kalması neticesinde oluşan yorumlama boşluğuna katkı sağlamaktır. Çalışma, Özen'in (2002) öne sürdüğü törensel görgüculük tuzağından kurtulmaya ve Türkiye bağlamını yakalamaya yardımcı olma amacı taşımaktadır. Törensel görgüculük, mevcut araştırma kavramları ve kuralları ile kuramsal katkı sağlamayı geri planda bırakıp salt uygulamaya dönük modeller üreten faaliyetleri nitelikle için kullanılmaktadır. Uygulama ile kuram arasında bağ kurulamaması ve toplumsal bağlama ilişkin dinamiklerin göz ardı edilmesi gibi hususlar itibarıyla yapılan çalışmaların bilimsellikten uzak olduğu ifade edilmektedir. Pettigrew (2001), işletme ve yönetim bilgisinin bağlamsal yaklaşımlara günümüzde daha fazla ihtiyaç duyduğunu ve sosyal bilimlerdeki diğer alanlar ile yeniden etkileşime girmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Blackler (1995), bireylerin bilgilerini kültürel olarak yerleştirilmiş dil, teknoloji, iş birliği ve kontrol sistemleri aracılığıyla elde ettiklerine işaret etmektedir. Bilginin zaman ve mekânda yer aldığını ve böylece belirli bağlamlara özgü olduğunu ifade etmektedir. Daha fazla bağlama özgü araştırma, gelişmekte olan ülkelerdeki yönetim uygulamalarını daha iyi anlamaya yardımcı ve aynı zamanda küresel yönetim bilgisine de katkıda bulunacak yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. (Barkema vd., 2013; Dirlik ve Leblebici, 2016; Holtbrügge, 2013).

İşletme ve yönetim tarihi çerçevesinde düşünürlerden, filozoflardan, gazetecilerden, siyasetçilerden yola çıkılarak yapılmış Kornberger'ın (2013) Clausewitz ve Gilbert'in (1974) Steinmetz üzerine olan çalışmaları haricinde çalışma bulunmamaktadır. Gazeteciler, farklı kaynaklardan gelen bilgileri bir araya getirip yorumlayarak ve ilgili paydaşlara kanalize ederek firmalar hakkında yeni

bilgiler üretebilir; müşteriler, tedarikçiler, kamu politikalarını belirleyenler ve genel halk dahil olmak üzere çok çeşitli kurumsal paydaşların algılarında etkili olabilirler (Westphal ve Deephouse, 2011). Bundan dolayı gazeteciler, sosyal gerçeklik ile kamu bilinci arasında “aracılar” olarak nitelendirilmektedir. Hikayeleri, ilgili olaylara anlam katan ve gerçek dünyadaki ipuçlarından ve bilgilerden anlam veren şekillerde düzenlemektedirler (Fiss ve Hirsch, 2005).

Asıl adı Mehmet Erdoğan Avcıoğlu olan gazeteci, düşünür ve siyasetçi Doğan Avcıoğlu, 1926 yılında Bursa'da doğmuştur. 1943 yılında Bursa Erkek Lisesi'ni bitiren Avcıoğlu, lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde almış, yüksek lisansını ise Paris Siyasal Bilimler Okulu'nda siyaset ve ekonomi üzerine yapmıştır. Fransa'daki öğrenim yıllarının Doğan Avcıoğlu üzerinde önemli etkileri olmuştur. “Düşman” olduğu liberal demokrasiyi incelemiş, Batı Avrupa ülkeleriyle Türkiye'yi kıyaslamıştır. Kendi deyişiyle, “Türkiye'nin neden böyle olduğunu ve kurtuluşun nasıl olabileceğini” düşünmeye başlamıştır. Farklı dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nde görevler alan Avcıoğlu, Yön (kendisinin kurduğu), Akis, Forum ve Devrim dergilerinde ve Ulus Gazetesi'nde yazılar yazmıştır. Avcıoğlu, 1983 yılında kanser sebebiyle aramızdan ayrılmıştır (Özdemir, 2000). İncelenen kitabı haricinde Avcıoğlu; Milli Kurtuluş Tarihi, Türklerin Tarihi, Devrim ve Demokrasi Üzerine, 31 Martta Yabancı Parmağı gibi Türkiye'ye ve Türk insanına farklı açılardan bakan kapsamlı eserlerini miras bırakmıştır.

2. YÖNTEM

Çalışmada gazeteci, düşünür ve siyasetçi Doğan Avcıoğlu'nun görüşleri yönetim ve organizasyon yazınında yer alan tarihe dönüş kavramı çerçevesinde incelemiştir. Bu doğrultuda incelenen “Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın” kitabında Doğan Avcıoğlu, Selçuklu Devleti'nden 1970'li yılların Türkiye'si'ne kadarki dönemde Türk insanını, toplum yapısını, iş dünyasını, siyasi düzenini ve Türkiye'nin uluslararası alandaki ilişkilerini anlatmıştır. Beş bölümden oluşan bu kitapta; ilk bölümde esas olarak sanayi devriminden 1908 hareketine kadar olan gelişmeler ele alınmıştır. İkinci bölümde, İttihad ve Terakki Hükümeti'nden Demokrat Parti'nin iktidarına kadar olan gelişmeler incelenmiştir. Üçüncü bölümde, çok partili düzenin ülkeye olan etkileri tartışılmış olup dördüncü bölümde, ülkenin farklı ekonomik alanlarındaki gelişmeleri analiz edilmiştir. Son bölüm ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasına yönelik fikirleri barındırmaktadır. Yazar bu bölümde kitapta detaylıca giriştiği Türkiye'nin tarihsel olarak ekonomik meseleleri ve sorunlarının çözümüne yönelik “Millî Devrimci Kalkınma Modeli”ni ortaya koymuştur. Çalışmada son bölüm de incelenmiş olup geleceğe yönelik oluşu sebebiyle çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışma nitel yöntemle sahip olup içerik analizine başvurulmuştur. İçerik analizinin konusu her türlü metin içeriğini kapsamaktadır. İçerik analizinin amacı, metinlerdeki içeriğin ne anlama geldiğini, temel vurgusunun ne olduğunu anlamak ve bu bağlamda yorumlamaktır (Bal, 2016). Bu doğrultuda elde

edilen veriler belirlenen temalar içinde tasnif edilmiş olup çalışma içinde başlıklar hâlinde sunulmuştur. Başlıklar ve veriler yönetim ve organizasyon teorileri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada yönetim ve örgüt çalışmalarında son yıllarda ortaya çıkan ve tarihsel süreç ve bağlamın önemini vurgulayan “tarihe dönüş (historic turn)” kavramına, bulgulara bakış açısı noktasında başvurulmuştur. Sosyal bilimlerde olduğu gibi yönetim ve organizasyon çalışmalarında da son yıllarda tarihe olan ilginin arttığı görülmektedir. Özellikle Zald (1991, 1993, 1996) ve Kieser’in (1994) örgüt çalışmalarında tarihin kullanımına yönelik çağrısına kulak verilmiştir. Kieser (1994) makalesinde; kültürün, ideolojilerin, örgütsel yapıların belirleyicilerini ve değişim gibi etmenlerin tarihsel analizle de açıklanabileceğini iddia etmektedir. Yazar, tarihsel analizlerin örgüt teorilerinin yerini alamayacağını fakat günümüz örgütlerini kavrayışımızda zenginlik yaratacağını belirtmektedir. Bu gelişmelerle beraber Üsdiken ve Kipping (2015), iki farklı görüşün ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunların ilki tarihsel araştırma ile örgütsel çalışmaları “birleştirici” görüşken, diğeri ise, tarih ile örgüt çalışmalarını birbiriyle besler hâle getirme görüşüdür. Clark ve Rowlinson (2004), “tarihe dönüş” kavramı ile işletme tarihi ile örgüt teorisi arasında diyalog kurulmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Tarihe dönüşle beraber tarih yazımı tartışmalarına ve örgüt çalışmalarının yorumlanmasına yeniden bakış sağlanacağı ve tarihsel anlatının örgüt çalışmaları için faydalı olacağı vurgulanmaktadır (Weatherbee, 2012).

Çalışmada Dirlik ve Leblebici’nin (2016) işletme tarihinde mikro ve makro yaklaşım sınıflandırılmasına başvurulmuştur. Mikro yaklaşım, girişimci/yönetici, endüstri, işletme ve işletme grubu bağlamında analizi ifade ederken makro yaklaşım ise, politik, iktisadi, yasal ve sosyal bağlamdaki analizlere yer vermektedir. Çalışmanın bulguları incelendiğinde ve değerlendirildiğinde “Türkiye’nin Düzeni” adlı eserin çoğunlukla devlet-iş insanları ilişkisindeki politik yaklaşım gibi makro bulguları barındırmasının yanı sıra işletme, girişimciler ve endüstriler kapsamında verdiği bilgilerle mikro bulgulara da yer vermektedir. Ek olarak, yönetim bilgisinin Türkiye’ye transferinin 1950-1970 yılları arasındaki serencamını içerdiği de söylenebilir.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Osmanlı Devleti: Sanayi Devrimi ve Millî İktisat

Avcıoğlu, kitabına “Sanayi ihtilâlini Türkiye başlatabilirdi” iddiası ile başlamaktadır. İngiltere’de ortaya çıkan sanayi devriminin ancak 1850’li yıllardan sonra modern sanayi hâlini aldığını ileri sürerken Osmanlı toplum düzeninin 16.-18. yüzyıllar arasındaki bir görünümü sunmaktadır. Berber’e (2013) göre, sanayi devriminin başat sektörü olan tekstil sanayiinde ilk buhar makinesi 1795 yılında devrimin anavatanı olan İngiltere’de James Watt tarafından kullanılmıştır. 19. yüzyılda ise teknolojik üstünlüğü ele alan Amerika, makine üretme ve tasarlamada öne geçerek üretim noktasında büyük başarılar sağlamıştır. Bu yıllarda Osmanlı toplumunda ilk kapitalistlerin askerî sınıftan öne çıktığını ileri süren Avcıoğlu’na göre, bu sınıf ticaret, tarım, maden ve zanaatkarlıkla meşgul olmuştur.

Askerî sınıfın daha çok uluslararası ticaret ve sanayiye yatırım yapması bu dönemdeki bireylerin teşebbüs zihniyetine hâkim oldukları sonucunu doğurmaktadır (Avcıoğlu, 1976).

17. yüzyılın başındaki bir sayıma dayanarak özel kesim hakkında çıkarımlarda bulunan Avcıoğlu, Osmanlı sanayiinde, zanaat tipi imalattan *manifaktüre* doğru geçiş olduğunu savunmaktadır. Devlet sektörünün ise daha çok savunma sanayiinde yoğunlaştığını ifade etmektedir. Avcıoğlu bu geçişin köyden bir kısım işgücünün şehre akışı, ticaret ve tefeci sermaye birikimi, lonca düzeninin zorlanması gibi faktörlerden kaynaklandığını belirtmektedir (Avcıoğlu, 1976). Yi, loncaları sanayi öncesi meslek örgütleri olarak tanımlamaktadır. Loncalar; ustalar, kalfalar ve çıraklar olmak üzere üç kademeli yapıya sahiptir. Loncalar, fütüvvet (dinsel-ahlaksal kurallar) ülküsüne derinden bağlı yapılar olmakla beraber birçok meslek türünü içinde barındıran bir örgütlenmedir (Yi, 2018). Bu tarzdaki az sayıda girişim örneklerinden birini Mehmet Genç vermektedir. Atıf Mustafa Efendi isimli bir defterdar 1726 yılında önemli sayılabilecek bir sermaye miktarı ile Tokat'ta büyük bir boyahane inşa ederek çok sayıda boyacı ustasını buraya yerleştirmiştir (Genç, 2016). Avrupa ülkelerinin aksine Osmanlı'da kapitalist gelişmeyi sağlayacak güçlü bir sınıf bulunmamaktadır.

“Yaslanılabilecek güçlü bir burjuva sınıfı bulunmadığı için, ticaret ve sanayi erbabını güçlendirme işi, devlete düşmüştür. Devlet, kendisi sanayici olduğu gibi, devlet memurlarını ticarete atılmaya teşvik etmiştir. III. Selim, yüksek devlet memurlarını armatör dahi yapmak istemiştir”. Bu örneklerle beraber baştaki iddiasına uygun şekilde Avcıoğlu, “Avrupa sanayiinin henüz dünya üzerinde emperyalist hegemonyasını kesinlikle kurabilecek bir güce erişmediği bir dönemde girişilen bu reformlar, kendi haline bırakılabilse, Batı'dan sonra Türkiye'de de kapitalist gelişme yolu açabilirdi.” ifadelerini kullanmaktadır (Avcıoğlu, 1976).

Bu dönemde kapitalist gelişmeyi sağlayan Japonya ve Almanya örneklerini sunan Avcıoğlu, bu ülkelerin yabancı yatırımı engelleyici politikalar izleyerek millî bir ekonomi oluşturma çabalarının başarıya ulaştığını ifade etmektedir. Bu dönemde filizlenmeye başlayan reformların başarısız oluşu yazarın deyişiyle Osmanlı'nın “idam fermanı” 1838 Baltalimanı Anlaşması'nın imzalanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu anlaşma ile beraber Avcıoğlu'na göre, eski-yeni sanayi yok olmuş ve gelişme olanakları son bulmuştur. Ülkede bulunan sanayi şubeleri Batı etkisi ile birer birer etkisiz hale gelmiş ve sonuç olarak Osmanlı'da çoğu gıda sanayiinde olmak üzere sınırlı nitelikte işletme kalmıştır (Avcıoğlu, 1976). Bu noktada Pamuk (2015), anlaşmanın kendi başına Osmanlı sanayiini yıktığını ileri sürmenin yanıltıcı olduğunu ve gerileyen ya da yıkılan yapıların geleneksel zanaatlara dayandığını belirtmektedir. Uzun vadeli bakıldığında bu anlaşmanın Osmanlı Devleti'nin bağımsız dış ticaretini kötü şekilde etkilediğini ifade etmektedir:

“Osmanlı'da tütün üretiminin ve ticaretinin oldukça önemli bir sanayii şubesi olduğu ifade eden Avcıoğlu, Düyunu Umumiye'nin bu sektöre el atması ile yerli işletmelerin oldukça kötü etkilendiğini vurgulamaktadır. “Tütün tekeli, 1884'te Düyunu Umumiye, Osmanlı Bankası, Credit Anstalt (Viyanalı) ve S. Bleichröder (Berlin) bankalarının kurdukları şirkete bırakılmıştı. Kısaca “Reji” diye bilinen “Müşterekülmenfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye” adlı bu şirket tütün alım satımına el

koyuyordu. Tütün kendi tespit ettiği fiyatla Reji tarafından alınacak, işlenecek ve satılacaktı” (Avcıoğlu, 1976: 134). Cumhuriyet ile beraber Reji idaresine son verilmiş olup bugünkü Tekel İdaresi kurulmuştur (Avcıoğlu, 1976).

Yine bu dönemde Osmanlı Bankası, önemli demiryolları, İstanbul ve Beyrut limanları, su, tramvay ve elektrik şirketlerini kontrol altında tutmuştur. Banka, sadece tekelleşmiş sektörlerdeki yatırımlarla ilgilenmiştir. Devletten elde ettikleri imtiyazlar ve kâr garantileri ile yatırımların düşük riskli kârlı girişimler olması sağlanmıştır (Avcıoğlu, 1976). Avcıoğlu, yabancı yatırımların devlet gelirlerine el koymayı amaçladığını, bu türdeki faaliyetlerle devletin ve yerli sanayinin ekonomik ve sosyal fonksiyonlarını gerçekleştiremeyecek duruma soktuğunu ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1976). Robinson’a (1962) göre, demiryolu hatlarının inşası geleneksel siyasi otoriteye, özellikle de bölgesel nitelikteki otoriteye zarar vermiştir. Böylece demiryolu hatları, yerel kesimlerin şimdiye kadar Batı üstünlüğüne maruz kalmamış sıradan halkına dramatik ve somut kanıtlarını oluşturmuştur. Yazar, bu dönemdeki Batılı yatırımların özellikle de demiryolları yapımlarının kâr amaçlı değil tamamen politik tahakküm odaklı olduğunu ifade etmektedir:

“Emperyalizmin boyunduruğu altında, bağımsız gelişme olanağını yitiren Türk ekonomisi, modern sanayie kavuşmak şöyle dursun, geleneksel sanayiden yoksun kalmıştır. Yabancı sermaye, tarım ve sanayi alanında ciddi gelişme olmadığından esasen sınırlı kalan devlet gelirlerine el koyarak, devletin ekonomik gelişme ortamını hazırlama yolundaki zorunlu görevini yerine getirmesini engellemiştir... Bu şartlar altında, her türlü gelişmenin ön şartı olan mal ve can güvenliği, tam sağlanamadığı gibi, üretimi teşvik edici bir vergi ve idare sistemi de kurulamamıştır” (Avcıoğlu, 1976).

Köylerde toprağını kaybeden köylülerin yanında şehirlerde imalat sanayiinin büyük bir bölümünü oluşturan küçük sanat erbabının da işini kaybettiğini aktaran Avcıoğlu, saraçlık, dericilik, demircilik, dokumacılık, matbaacılıkla uğraşanların birçoğunun tasfiye olduğunu ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1976). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok İngiliz şirketi Batı Anadolu'da buharlı makinelerle un, pamuk ve zeytinyağı, sabun ve benzeri ürünler üretmeye başlamışlardır. Daha sonra bu yabancı tüccarlar ve üreticiler yabancı hizmet şirketlerini, sigortacıları ve banka şubelerini bölgeye çekmiştir (Geyikdağı, 2017).

Avcıoğlu'na göre, devleti ve yerli sanayiye işlevsiz hale getiren durum, aşağıdaki şekilde yer alan üç ayrı sınıfın faaliyetlerinden oluşmaktadır. Yazar, ilk basamağa yerleştirdiği bankalar ve Avrupalı büyük tüccarların, ikinci basamakta yer alan Rum ve Ermeni aracılar ile faaliyetlerini yürüttüklerini ifade ederken Rum ve Ermenilerin simsar ve tüccar olduklarını belirtmektedir. Rum ve Ermeniler ise, üçüncü basamaktaki Türk aracılara (Büyük toprak ağaları, derebeyler, tefeciler) mali fırsatlar kullandırarak mal ve hizmet üretimi sağlamaktadır. Avcıoğlu, Türklerin basamağın en altında kalmasını ise, (a) Anadolu halkının savaşımlardan dolayı yorgun düşmesine, (b) yaşanan kıtlığa ve (c) tarımda devlet nüfuzunun yanlış ve haksız (rüşvet, borçlandırma, yüksek faiz) bir şekilde kullanılmasına bağlamaktadır. Bu basamaklara ek olarak, “Levanten” sınıfı da ortaya çıkmıştır. Avcıoğlu levantenleri,

aslen Avrupalı olup çeşitli dinlere mensup Türkleşmiş bir sınıf olarak tanımlanmaktadır. Levantenler, ülke içi ticaretin yanında Avrupa ile ticari ilişkilerde de rol oynamışlardır. Ek olarak, kısıtlı imkân ve sayıdaki yerli tüccarın da Avrupa ve Amerika ile ticari ilişkiler kurabilmesi için Rum, Ermeni, Yahudi araçlar kullanmak durumunda kalması millî bir iktisat açısından ülke ekonomisinin çıkmazlarından biri olmuştur (Avcıoğlu, 1976).

Ülkedeki Rum ve Ermeni araçların yanı sıra Avcıoğlu'nun “Komprador Bürokrasi” olarak adlandırdığı başka bir yerel sınıf bulunmaktadır. Bu sınıf Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticilerini ifade ederken Müslüman burjuvazinin oluşumunu da engellemiştir:

“En yüksek gelişimini II. Abdülhamid zamanında bulan bu sınıf, endüstri sermayeciliğine, büyük teşebbüslere girmek isteyen yerli burjuvazinin uyanış hareketlerine, ekonomik çıkarları dolayısıyla, engel oluyordu. Anonim şirketlerin kuruluşunu bile “padişaha karşı bir toplantı yeri olan bir dernek” diye yasaklıyordu. Devletin siyasi kudretinden faydalanan bu zümre için istibdadın devamından daha elverişli bir durum olamazdı. Bu devirde devlet, yerli endüstriye karşı büyük bir ilgisizlik gösteriyordu” (Avcıoğlu, 1976).

Bu çerçevede Osmanlı tüccarı 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet'i olumlu karşılamıştır (Toprak, 1982). Millî bir burjuvazi sınıfı oluşturma çabaları III. Selim dönemine kadar götürülebilir. III. Selim dönemine yönelik şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Hayriye tüccarları” adı altında Avrupa'yla ticaret yapan bir Müslüman “tüccar sınıfı” güçlendirilmek istenmiştir. Müslüman “Hayriye tüccarı” gibi, Müslüman olmayan Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarları, çeşitli hukukî, malî ve ticarî imtiyazlarla yabancı tüccara karşı korunmaya çalışılmıştır. Selim, yerli malî kullanılmasını da teşvik etmiştir. Reformcu padişah, “Ben daima İstanbulkarî, Ankarakarî kumaş giyerim. Devlet ricalim ise hala Hindkarî ve İrankarî kumaş giyerler. Memleket kumaşları giyerlerse, memleket malî revaç bulur” demektedir.” (Avcıoğlu, 1976).

Avcıoğlu, Hayriye tüccarlarının ortaya çıkışını III. Selim'den başlatsa da Kütükoğlu (1998) ilk Hayriye tüccarlığı beratının verilmiş tarihinin kesin bir şekilde belirlenememesiyle beraber 1810 olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında Müslüman tüccara da diğerleriyle aynı statüde dış ticaret yapma hakkı tanınırken bu husus göz önünde bulundurulmuş ve Müslüman tüccara verilmek üzere hazırlanan beratın padişah tarafından da uygun bulunmasıyla “Hayriye tüccarı” denilen sınıf ortaya çıkmıştır. 1860 sonrası, farklı gelişmelere sahne olur. Tanzimat'ın yetiştirdiği yeni aydınlar grubu, ekonomi ve sanayinin toplumların hayatındaki rolü üzerine düşünmeye, Avrupa'da cereyan eden tartışmaları izlemeye ve bunlardan Osmanlı imparatorluğu için sonuçlar çıkarmaya ve çözüm önerileri üretmeye başlamıştır (Seyitdanlıoğlu, 2009). Bu doğrultuda Avcıoğlu, bu dönemde yeşermeye başlayan millî iktisat düşüncesini şu ifadelerle özetlemektedir:

[Y]eni Osmanlılar, daha sonra “millî iktisat” diye güç kazanacak olan “millî kapitalizm görüşünün öncülüğünü yapmıştır. Namık Kemal, “Müslüman şirketi, Müslüman bankası, Müslüman fabrikası ve Müslüman tüccar” sloganını ortaya atmıştır: “Biz ne zaman ibretbin (ders almış) olmaya başlayacağız? Bir fabrikamız yok. Mülkümüzde sanat ne ile gider? Bir şirket tesisine muvaffak olmadık. Ticaret böyle mi terakki bulur?” (Avcıoğlu, 1976).

“İşçi, 1908’den sonra gösterilen çabalara ve bu konudaki iddialara rağmen aslında örgütsüzdür. 1872 yılında İstanbul tersanelerinde ücretler ödenmediği için başlayan ilk grev dalgası ise, sosyal olduğu kadar, yabancı şirketlere karşı birçok halde memurların da katıldığı ve öncülük ettiği milliyetçi bir nitelik taşımaktadır.” (Avcıoğlu, 1976). “Hareket (1908), yalnızca bir subay ve aydın hareketi olarak kalmamakta, ekonomik hayatta paşalar ile Rum ve Ermeni zenginlerinin kurdukları tekeli yıkmaya azimli bir ticaret burjuvazisi tarafından desteklenerek, bir toplumsal temele oturmaktaydı.” (Avcıoğlu, 1976).

Avcıoğlu, Ziya Gökalp’in “Meselâ biz küçük sanatlara tenezzül etmeyecek, doğrudan doğruya fabrikacılığa teşebbüs edeceğiz. Denizlere hâkim olmak için ticaret gemilerinin en mükemmellerine mâlik olacağız” (Avcıoğlu, 1976) ifadelerini alıntılanmış ve millî iktisada bakışı ve bir anlamda bu dönemdeki sanayileşme zihniyetini özetlemiştir.

Robinson (1962), Osmanlı Devleti ve diğer ülkelerde bulunan Batılı girişimler ve hükümetlerin, büyük ölçüde yoğunlaşan ve değişen siyasi konjonktür karşısında geleneksel siyasi otoriteleri desteklemeye ve korumaya çalıştığını ifade etmiştir. Batılıların geleneksel Osmanlı otoritesini sürdürme çabaları, böylece yükselen Türk milliyetçiliği karşısında Batılı girişimin konumunu muhafaza etmesi sonucu Robinson’un da deyimiyle “patlama” meydana gelmiştir.

1914 yılında İttihad ve Terakki hükümeti kapitülasyonları kaldırmıştır. Yeni bir gümrük sistemi ve tarifesi yürürlüğe konmuş olup tarımı ve sanayiye korumak ve ayrıca sanayileşmeyi teşvik etmek amacı güdülmüştür:

“Bu gümrük tarifesi, Çanakkale Zaferi gibi, büyük coşkunlukla karşılanmış, “Türkiye, Türklerindir” diye bayram yapılmıştır. İmtiyazlı yabancı kumpanyalara bol sayıda Türk personel kullanma ve bunları iş hayatına alıştırmaya yükümlülüğü konmuştur. Böylece, geleceğin Türk iş adamlarının yabancı kumpanyalarda bir cins staj görmesi sağlanmak istenmektedir. İmtiyazlı yabancı kumpanyaların bütün defterlerini ve yazışmalarını Türkçe yapması kararlaştırılmıştır. Bu tedbir de dolaylı yoldan, Türk personel kullanılmasına yol açmaktadır. Ayrıca, firmalar, tabelâlarını yabancı dilde değil, Türkçe yazacaklardır” (Avcıoğlu, 1976).

Böylece Türk ve Müslüman müteşebbisler tarafından irili ufaklı birçok banka kurulmuş, Ziraat Bankası ile beraber tarım ve hayvancılıkta gelişmeler yaşanmıştır (Avcıoğlu, 1976). Nihayetinde “millî iktisat” çabaları istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu konuda Avcıoğlu şu ifadeleri kullanmaktadır:

“...iyi niyetlerle girişilen ve milliyetçilerin özlemini dile getiren “millî iktisat kurma” yolundaki ilk deneme, tam bir iflas ve hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Bir miktar Türk, Müslüman ve Yahudi zenginler, büyük şehirlerin komprador takımına katılmış, ama yarı-sömürge şartlarının yarattığı toplumsal yapı, değişmeden kalmıştır. Devlet desteği ile Türk kapitalistler yetiştirerek millî iktisat kurma yolunda ikinci deneme, Cumhuriyet’ten sonra farklı şartlar altında yapılacaktır” (Avcıoğlu, 1976).

Toprak da (1982) benzer şekilde, İttihad ve Terakki hükümetinin millî şirketlerin kuruluşuna fiilen ön ayak olduğunu, üreticiyi, esnafı, tüccarı şirketlerde örgütleyerek “millî ticaret”in doğuşuna zemin hazırladığını belirtmektedir.

3.2. Türkiye Cumhuriyeti: İş İnsanları, Millî İktisat, Devletçilik, Sanayileşme

Osmanlı Devleti'nden sonra yeni bir ekonomik model arayan Türkiye, farklı görüşlerin adeta çarpışması arasında kalmıştır. Farklı düşünceler arasında Sovyet Devrimi'nin de etkisiyle bir dönem antikapitalist düşünceye yönelse de Rusya'nın bu dönemde uygulamak durumunda kaldığı serbest ticaret, Türkiye'ye de bir nevi ders olmuştur. Bu şartlarda altında Avcıoğlu, "*Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yeni Türkiye'nin önünde kapitalizmden başka bir kalkınma örneği*" kalmadığını söylemektedir (Avcıoğlu, 1976). Bu doğrultuda Hayriye tüccarlarını oluşturma fikrinden bu yana gelen millî bir ekonomi yaratma modeli kapitalizm tabanlı olarak yoluna devam etmiştir.

1923 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi ve neticesindeki Türk ve Müslüman iş insanlarının bir portresini çizen Avcıoğlu, "*Tüccar, liberalizme karşıdır, devletçidir. Devlet gücünü arkasına alarak, devletten imtiyazlar sağlayarak, azınlıkların elindeki mevkilere yerleşmek istemektedir. Millî sanayiden değil, ithalât, ihracat ve toptan ticaretten söz etmektedir*" ifadelerini kullanmaktadır (Avcıoğlu, 1976). Ayrıca bu dönemde kurulan "Millî Türk Ticaret Birliği'nin gerek Türk gençlerinin işe yerleşmesi gerekse de yabancı şirketlere bu birlik aracılığıyla mümessillik verilmesi sağlanmıştır. Bu noktada Avcıoğlu, "*Kurtuluş Savaşımızı İstanbul'dan izleyen tüccar değil, yabancı firmalarda Ankara'daki milliyetçi havaya ayak uydurmaktadır. Yabancı firmalar, hükûmetle ilişkilerini iyi yürütmek ve kolaylık görmek amacıyla, mümessilliklerini Rum ve Ermenilerden Türklere doğru kaydırmaktadır*" (Avcıoğlu, 1976) demektedir. Görüldüğü üzere çok uluslu işletmeler yeni Türkiye'deki kurumsal baskılara ayak uydurabilmek amacıyla bir nevi "oyunu kurallarına göre" oynamışlardır (North, 1991; 2005). Diğer taraftan Peng ve arkadaşları (2009), firma farklılıklarını ve firmaların davranışlarını kurumsal çerçevede incelemektedir. Firma farklılıklarının ülkelerin kapitalizm anlayışı ve işleyişi arasındaki farklılıklar ve kültürleri firma davranışlarının ise devletlerin endüstri politikalarını etkilediği ileri sürülmektedir. Ek olarak, ülke içinde yabancı sermayeye kuşku ve düşmanlık duyulsa da ekonomik gelişmenin yabancı sermayesiz olmayacağı kanısı hâkim olmuştur (Avcıoğlu, 1976). Bu doğrultuda yabancı firmalar oyunu kuralına göre oynamış, yeni Türkiye de oyunun kurallarına uyan yabancı şirketlerin faaliyetlerine engel çıkarmayarak ekonomik kalkınmanın yollarını açmaya çalışmıştır.

Schuler vd.'ye (2002) göre hükümetin politikası, ticaretin kurallarını ve piyasaların yapısını düzenlemeler, sübvansiyonlar ve vergilendirmeler nedeniyle giriş engelleri ve maliyet yapılarındaki değişiklikler yoluyla belirlemektedir. Bu durumun bir örneği Yeni Türkiye'nin de millî iktisat politikasını devam ettirmeye karar vermesi olarak görülebilir. Liberal bir görüşten ziyade devlet müdahaleciliğine dayanan bu görüş, devletçilik olarak bilinmektedir. Böylece edinilecek ekonomik bağımsızlık levantenler ve azınlıkların yerini Türk iş insanlarının alması ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Avcıoğlu, 1976).

Bu dönemde kurulan İş Bankası, ülkenin sanayileşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle şeker ve kâğıt endüstrilerinde yapılan yatırımlarla beraber birçok fabrikanın kurulması ve ülke içi üretimin artması sağlanmıştır (Avcıoğlu, 1976):

“Cumhuriyet’in geniş devlet desteği ile özel sanayici yaratma politikası, zenginler, hattâ Şeker Kralları yaratmış, ama büyük sanayiciler yaratamamıştır. Müteşebbisler daha kolay ve garantili kazanç yollarını seçmişler ve ithalâtçı çıkarları, sanayici çıkarlarından ağır basmıştır. Bununla birlikte, geleceğin büyük işadamları bu dönemde imal edilmiştir. Anadolu’da iş hayatını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin tasfiyesi, millî müteşebbislere geniş olanaklar getirmiştir” (Avcıoğlu, 1976).

Sigortacılık sektörüne de değinen Avcıoğlu, Pios adında bir levantenin sahibi olduğu Union de Paris şirketi ile 1918 yılında Türk kanunlarına uygun bir şekilde İttihad-ı Millî Şirketi’ni kurduğunu ifade etmektedir. 1925 yılına gelindiğinde şirket, İş Bankası ile birleşerek Anadolu Sigorta Şirketi adını almıştır (Avcıoğlu, 1976). Olayda dikkat çekici nokta ise, Pios’un Celal Bayar’ın oğlunu müdür yapması ve şirketin ismindeki millîlik vurgusudur. Avcıoğlu, yabancı tekeller ile onların yerli mümessillerinin İstanbul’daki imtiyazlı yabancı şirket temsilcilerinin pusuda beklediklerini ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1976). Eren (2005) politik bağlamda, devletlerin yabancı sermayeyi teşvik etme veya yasaklama konusundaki düzenlemeleri ile işletmelerin faaliyetlerini etkilediğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Porter (2000), yeni kurulan ve toplumsal sorunlara hitap eden sektörlerle devletler taraftan sübvansiyon uygulandığını belirtmektedir. Bu açıdan pusuda bekleyen Pios ve şirketinin oyunun kurallarına uyma davranışı ve devletten sübvansiyon sağlama ile yeni kurulan bir işletme ve sektör için avantajlı bir durum oluşturduğu söylenebilir.

Bu yıllarda “aferist” diye tabir edilen TDK’ye göre dalavereci, İsmet İnönü’ye göre “siyaseti ticarete alet eden” bir topluluk oluşmuştur. Hükümete yakın bu kişiler, yerli ve yabancı girişimci ve şirketlere belli bir komisyon karşılığında siyasetin gücünden faydalanmışlardır. Cumhuriyet’in millî iktisat politikasına darbe vuran bu faaliyetler Avcıoğlu’nun deyimiyle “devlet eliyle fert zengin etme”ye dönüşmüştür. Böylece hükümetin zenginleşme çabası, kişiler tarafından sanayiye değil, ticaret ve spekülasyona yöneltilmiştir (Avcıoğlu, 1976):

“Yabancı şirketler ve azınlıklara mensup iş çevreleri, milliyetçi akıma intibak etmeyi bilmişlerdir. Milliyetçi Türkiye’de görünüşe göre, ön plana Türk işadamları çıkmıştır. Türk olmayan çıkar çevreleri ikinci plana geçmiştir... Yabancı şirketler, mümessilliklerini, Ankara’da nüfuzlu kişilere vermeyi tercih etmişlerdir. Türk zaferinden sonra, lövantenler ve azınlıklardan çoğunun İstanbul’dan ayrılmasıyla açılan boşluk, böylece doldurulmuştur. Fakat Türk tüccarının ön plana çıkmasıyla, eski dönemdeki ticaret yapısı değişmiş değildir. Dışarıdaki güçlü ilişkileriyle ticaret hayatına hâkim bulunan çoğu azınlıklara mensup kompradorlar, Türk tüccarı ile çıkar ilişkileri kurarak, eski düzeni yeni şartlarda sürdürmüşlerdir” (Avcıoğlu, 1976).

Bu şartlar altında ve 1929’da gerçekleşen Büyük Buhran’ın da etkisiyle hükümet devletçilik politikasına yönelmiştir. Devletçilik ile beraber özel sanayinin fazla faaliyet göstermediği Anadolu coğrafyasında birtakım modern sanayi tesisleri kurulmuştur. Bu dönemde dış kredi ve yardım

alınmamış, kendi kendine sanayileşme amacı güdülmüştür. 1930'lu yılların ilk yarısında yabancı şirketleri millileştirme yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda ulaşım, haberleşme, maden, elektrik, su gibi sektörlerde birçok işletme millileştirilmiştir (Avcıoğlu, 1976). Diğer taraftan 1932 yılında kurulan ve devletin bizzat endüstriyel tesisler kurmasını amaçlanan Devlet Sanayi Ofisi ile ağırlığın özel sektörden ziyade devlet işletmelerine verildiği ifade edilmektedir (Avcıoğlu, 1976). Devletçilik politikası İkinci Dünya Savaşı'na doğru patlak vermiş ve yerine "savaş ekonomisi" politikası izlenmiştir. Bu doğrultuda iş dünyasına yönelik müdahalecilik artsa da devlet, özel girişimleri kötü etkileyecek faaliyetlerden kaçınmıştır. "Üstelik, yokluk şartları, enflasyon ve geniş devlet mübayaaları, özel sermaye birikimini artıracaktır" (Avcıoğlu, 1976) ifadelerine yer verilmektedir. Ek olarak, her ne kadar işçilere yönelik iyileştirmeler yapılmaya çalışılsa da bunda başarı sağlanamamıştır. Böylece özel teşebbüslerin işçi tarafından yaşadığı bir sorun olmamıştır. Avcıoğlu tüm bunlarla beraber Cumhuriyet'in başından beri güçlendirmek istediği kapitalist sınıfın bu dönemde varlığını hissettirmeye başladığını ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1976). Alexander (1960) Cumhuriyet'in kurulması ile, kâr ve sosyal değişim için ekonomik fırsatların arttığı bir ortamda Türk insanının iş hayatına gittikçe daha fazla ilgi duymaya başladığını belirtmektedir.

Devletin ekonomi politikasındaki paradigma kaymasını ise "Atatürk döneminde amaç, sanayi ülkesi olmak iken, Marshall yardımı ile amaç, Avrupa'nın tarım ülkesi olmaktır" (Avcıoğlu, 1976) sözleriyle açıklayan Avcıoğlu (1976) eserinde durumu şu şekilde özetlemektedir:

"Savaş öncesi dönemde, yalnızca devletin yardımlarıyla "millî bir kapitalizm" kurmak söz konusu iken, şimdi devlet gücüne, Amerikan Hazinesinin yardımları ile yabancı sermayenin gücü eklenmiştir. Böylece kapitalist sınıf, savaş öncesi dönemle kıyaslanamayacak ölçüde büyük destek görecektir ve çok daha hızlı bir gelişme gösterecektir. Yalnız artık "millî" bir kapitalizm değil, "işbirlikçi" bir kapitalizm söz konusudur".

Avcıoğlu bu durumu "Atatürk'ün, sanayiciyi de kapsayacak biçimde kullanarak "Tüccar, milletin emeğini ve üretimini kıymetlendirmek için eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete liyakat göstermesi gereken adamdır" diye tanımladığı millî teşebbüs erbabı, bu türde bir kimliğe bürünmemiştir" sözleri ile ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1976).

1960'lı yıllar itibariyle özel sektörün ikinci baharını yaşadığını ifade eden Avcıoğlu, yabancı sermayenin tüm yoğunluğu ile iş dünyasında egemen olmaya başladığını belirtmektedir. Yerli girişimcilerin bundan rahatsızlık duymadığını ve yerli sanayi-yabancı tekel iş birliklerine sıcak yaklaşıldığını söylemektedir. Yerli sermayedarların yabancı yatırımcılara "çengel" atarak bayilik veya fabrika kurmak gayesinde olduğu ve daha çok işin ticaret tarafında olduğu vurgulanmaktadır. "Böylece geniş devlet desteği, Amerikan yardımları ve yabancı sermayenin teknik işbirliği ile, yabancı firma mümessilliği ve ithalâtçılığından "sanayiciliğe" doğru bir kayış başlamıştır" (Avcıoğlu, 1975). Bunun olumsuz sonucu ise, bu yıllarda sanayi içerisinde açıkça hissedilmeye başlanan teknolojik gerilik söz konusu olmuştur. Anahtar teslim projelerle girişilen yatırımların sonucunda yabancı ihracatçıların

“inovasyon” faktörünü ekleyerek makine ve teçhizatların fiyatını yükseltmesi döviz ihtiyacını artırmıştır. Avcıoğlu bu durumu “Cumhuriyetten beri girişilen sanayi hareketinde bu gerçeğin ihmal edilişi, gerçek bir sanayileşmeye yönelinemediğinin ifadesidir” şeklinde açıklamaktadır. Avcıoğlu gerek kamu gerekse de özel sektörün teknoloji ve Ar-Ge konusunda geri kaldığını ve bunun ülke içindeki sanayiye etkisini “Gerçek bir sanayi olmadığı için, araştırma yoktur ve yabancı firmalar, yerli sanayi ile kurdukları ortaklık, teknik bilgi satışı vb. gibi çeşitli yollarla böyle bir ihtiyacın doğmasını engellemektedirler. Böylece makinası, hammaddesi ve teknik bilgisiyle kökü dışarıda bir sanayi gelişmektedir” cümlesi ile özetlemektedir (Avcıoğlu, 1975). Avcıoğlu kendi görüşlerini ise, “Oysa döviz sıkıntısı çeken bir ülkenin deterjan, boya, plastik, ilaç, sentetik kumaş vb. gibi sanayileri alabildiğine genişletmeden önce, kimya sanayiini kurması gerekliydi. Makinaları dışarıdan gelen bir sanayie bel bağlamadan önce, makine ve motor sanayiine yönelmek zorunluymuştu” şeklinde açıklamaktadır. Avcıoğlu, makine ve kimya alanında sanayinin kurulmasının çok riskli ve sermaye isteyen yatırımlar olduğunu ve ancak bunun kurulmasını devletin üstlenebileceğini ifade etmektedir. Yazar, ağır sanayi tercihlerini, iç ve dış çevrelerin baskısıyla oluşturulmuş politik bir tercih olarak görmektedir (Avcıoğlu, 1975).

Salancik ve Pfeffer (2003), siyasi düzlemi, örgütün hayatta kalmasını resmi olarak kurumsallaştırmak ve ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişimini garanti altına almak için önemli bir arena olarak görmektedir. Karşılıklı bağımlılıkla karşı karşıya kalan örgütlerin zorlukları ortadan kaldırmak veya ihtiyaçlarını karşılamak için daha geniş sosyal sistemin ve hükümetin gücünü kullanmaya çalıştığını ifade etmektedir. Örgütün siyasi mekanizmalar yoluyla kendi çıkarları için daha iyi bir ortam yaratmaya çalıştığı ileri sürülmektedir. Bu konuda Türkiye’deki holdingleşme örneği verilebilir. Avcıoğlu, holdingleşmenin Türkiye’de 1960’lı yılların başında Vehbi Koç’un çabalarıyla çıkarılan bir kanunla yasal hale geldiğini ve on yıl içerisinde 40’a yakın holding kurulduğunu belirtmektedir. Avcıoğlu bu konuda da bir değerlendirme yapmış ve şu ifadeleri kullanmıştır (Avcıoğlu, 1975):

“Türkiye’de büyük sermaye belli bir sanayi kolunda egemenliğini kurmak yerine kârlı gördüğü her alana girmektedir. Batı ülkelerinde de son zamanlarda görülen “conglomerate” tipi bir gelişme söz konusudur. Önceleri ticaret, bankacılık, mümessillik ve tüketim sanayii ile ilgilenen holdingler, giderek ara malları ve yatırım malları gibi büyük sermaye isteyen alanlara yayılmaktadır”

Çolpan ve Hikino’ya (2008) göre, Türkiye’deki büyük şirketler kesimi; Cumhuriyet’in kuruluşundan beri yavaş bir biçimde büyüyen işletme grupları ile birçoğu 1930’lu yılların devletçi politikaları ile 1960’ların ithal ikamesi modeline doğru uzanan bir çerçeve içinde hayat bulan kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) olmak üzere iki ana oyuncu ile gelişmiştir. Birbiriyle ilişkisiz ürün pazarlarına girerek bir çeşitlendirme modeli oluşturan işletme grupları, Türkiye’deki büyük şirketler kesiminin bu ana özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. 1980 öncesi dönemde ortaya çıkan işletme gruplarının stratejilerini çeşitlenme düzeyi ve çeşitlenme yolları boyutlarında benzer şekilde sürdürdükleri, 1980 sonrası ortaya çıkan işletme gruplarının ise çeşitlenme yolları bakımından eskilerle benzeştikleri, çeşitlenme düzeyi bakımından ayrıştıkları görülmektedir. Yine yeni girilen sektörler ve dışa dönük

uluslararasılaşma boyutlarında benzerlik görülürken içe dönük uluslararasılaşma boyutunda eskilerin daha etkin görünmesi, devlete aşırı bağımlı bir yapıda değişim yaşandığını göstermektedir. Tüm boyutlarda gözlenmesi de farklılıkların ortaya çıkması, farklı dönemlerdeki politik ve ekonomik koşulların işletme gruplarının stratejileri üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir (Özkara vd., 2008: 78). Yamak'a (2006) göre, kurumsal çevrenin ve özellikle devlet politikalarının etkisiyle birlikte, Türk özel sektörü büyük ölçüde kurumsal yönetim ile beraber şekillenmektedir.

3.3. İşletme Yönetimi Bilgisine Bakış

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla Türkiye, çok partili bir düzene geçiş yapmıştır. Bu dönemde korumacı yaklaşımlardan liberal politikaya dönülmüş, 1950 yılı ile beraber yabancı sermaye ülkeye giriş yapmaya başlamış ve General Electric (1950) ve günümüzde Unilever olarak bilinen Lever Brother (1952) Türkiye'de birer fabrika kurmuştur. "*Genel oy ve parti rekabeti, işçi ve köylü kitesine karşı iktidarların tutumunu değiştirmiştir. Jandarma baskısı azalmış, idare adamları ve fabrika müdürleri, işçi ve köylüye daha yumuşak davranmak zorunda kalmıştır*" (Avcıoğlu, 1976). Diğer taraftan yerli özel girişimler için yeni bir dönem başlamış, 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren "*Amerika'dan ve Avrupa'dan yeni temsilcilikler alan özel teşebbüs, artan devlet sübvansiyonları ve Amerikan yardımları ile yabancı firmalarla teknik ve sermayede iş birliği yaparak, ticaretten sanayie geçmeye yönelecektir*" (Avcıoğlu, 1976). Bu dönemde iş insanları ve yöneticilerin bir portresini çizmeye çalışan Avcıoğlu, durumu Kemal Karpat'tan alıntılıdığı şu paragraf ile açıklamaktadır (Avcıoğlu, 1976):

"Bu müteşebbis sınıfı, dış memleketlerden yardım almak konusunda büyük bir istek göstermesine karşılık, işletmecilikteki ve özellikle işveren-işçi münasebetleriyle ilgili eski görüşlerini, bu alanlardaki yeni gelişmelere uygun olarak değiştirmesi gerekince "Bu gibi yöntemlerin Türkiye'de sökmeyeceği şeklinde dogmatik bir gerekçeyle yeniliklere karşı direnmektedir. İşveren-işçi münasebetleri ve genellikle iş konularında daha yeni görüşlere sahip olan ve bu görüşleri âlenen savunmaktan çekinmeyen Amerikalı iş adamlarına bu çevreler, ücretlerin artırılmasını veya sendika haklarının tanınmasını isteyen işçi liderlerine baktıkları gibi şüpheyle bakmaktadırlar."

Mayo ve Nohria (2012), bu dönemde (ABD bağlamında) çalışma şeklinin standartlaşmaya, yeniliklere ve iş birliğine odaklanmaya yönelik bir hâl aldığını ifade etmektedir. Bu çalışma şeklinin ortaya çıkmasında en büyük etkenin II. Dünya Savaşı olduğunu söyleyen yazarlar, bu iş birliği düzeninin Amerikan iş dünyası için; hükümetin, sendikaların ve şirket yöneticilerinin çeşitli anlaşmalar çerçevesinde birlikte çalışmalarını sağlayan yeni bir iş modeli yarattığını ifade etmektedir. Diğer taraftan bu düzenin oluşumunda II. Dünya Savaşı'nda aktif olarak yer alan işçilerin haklarını sendikal faaliyetlerle kazanması da son derece önemlidir. Türkiye'de ise böyle bir iş düzeninin ortaya çıkmaması Avcıoğlu'nun köylü ve işçi üzerinde eşrafın baskısı olarak nitelediği ve/veya devlet nüfuzunun haksız ve yanlış kullanılmasıyla pasifleşen bir halkın haklı olarak tepkisiz kalması ve I. Dünya Savaşı ve üstüne Kurtuluş Savaşı'nın da verilmesinin yarattığı yorgunlukla açıklanabilir. Kültür, örgütsel düzeyde bireylerin davranışlarını etkilemektedir (Robert ve Wasti, 2002). Bu doğrultuda örgütsel davranış

yazınında incelenen “çalışan sessizliği” kavramı da bu durumun değerlendirmesinde ayrıca bir yer tutmaktadır. Hofstede’nin (1991) güç mesafesi kavramında hareketle Morrison ve Milliken (2000) güç mesafesinin yüksek olduğu ülkelerde çalışanların endişelerini meslektaşlarına ve yöneticilerine seslendirme olasılıklarının daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Türk kültürünün toplulukçu bir kültür olduğundan hareketle Sarıbay ve Kayalı (2016), kolektivist toplumlarda grup tarafından kabul görmek, grup içindeki ilişkiyi devam ettirmek için çatışmadan kaçınmak, yardımlaşmak ve başkalarının ihtiyaçlarına fazlaca önem vermek son derece önemli olduğundan tüm bu faktörlerin çalışan sessizliğinde etkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, iş insanları ve girişimcilere ulusal kültür boyutundan yaklaşan Eroğlu ve Pıçak’a göre (2011), Türk girişimcileri karakteristik olarak, içsel ve dışsal anlamda (daha yüksek gelir istemeye) motive edilmiştir ve işletmelerinin faaliyetlerinin kontrolüne fazlaca sahiptir. Açıklanmaya çalışılan bu olgu son olarak Sargut’un (2015) T tipi yönetim ve örgütlenme modelinin altıncı varsayımı olan “Türk toplumunda bireylerin değişmeye direnci yüksektir” ifadesine de bir örnek sayılabilir. Sargut (2015) Türk toplumunda zorlayıcı ve öykünmeci eş biçimlilik mekanizmalarıyla değişim sağlanabileceğini; zorlayıcı eş biçimliliği devletin ve kurumların; öykünmeci eş biçimliliğin ise başarılı örnek ve öncüllerin sağladığını ifade etmektedir. Bu dönemde çok partili düzene geçişin, yöneticilerin çalışanlara yönelik davranışlarını yumuşattığı söylenebilir de yüksek kontrol düzeyine sahip Türk yöneticilerin otoritelerini koruma içgüdüleri ve değişime olan dirençleri ile Amerikan iş modellerine şüpheyle bakması ve çalışanlarında değişimi başlatacak faaliyetlerde bulunamaması olağan gözükmemektedir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa iktisadi açıdan Amerikanvari özellikler göstermeye başlamış, iş insanları ve hükümet yetkilileri, yeni yöntemleri kendi topraklarına nakletmek için çeşitli yollar aramışlardır (Zeitlin, 2006). Menderes hükümeti, 1954 yılına kadar tarıma öncelik veren ve yerli-yabancı özel girişimleri geliştiren bir ekonomi politikası izlemiştir (Avcıoğlu, 1975). Yabancı sermaye bu dönemde, Türkiye’de kapitalist bir sınıfın gelişmesine destek olmuştur. İktisadi devlet teşebbüsleri yabancı sermaye ile ortaklık kurmuştur. Benzer şekilde İş Bankası gibi, millî sanayii geliştirmek amacıyla kurulmuş kurumlar dahi Pirelli, Unilever, General Electric, Tam Sigorta, Türk-Amerikan Dış Ticaret Bankası gibi iştiraklerle yabancı sermayeye yönelmiştir. “Özel kişiler için ise, yabancı yatırımcıların belki sermayesinden çok, teknik bilgisi, organizasyon kabiliyeti ve işletmecilik tecrübesi, onları kapitalist teşebbüsler kurmak ve sanayi alanına atılmak hususunda cesaretlendirmektedir” (Avcıoğlu, 1975). Yerli-yabancı özel girişimleri geliştiren bir ekonomi politikası gibi devlet tarafından benimsenen ve Sargut’un (2015) zorlayıcı eş biçimlilik olarak nitelendiği bu politika ile beraber yönetim bilgisine bakışta bir farklılık yaratılmıştır.

Engwall ve Kipping (2002), II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Japonya firmalarının bir Amerikanlaşma sürecine girdiğini ileri sürmektedir. Kipping vd.’ye (2008) göre, ABD yönetim bilgisinin ana yayıcısı rolündedir ve büyük vakıflar, gurular, danışmanlar ve okullar aracılığıyla yönetim

bilgisini çevreye taşımaktadır. Yönetim bilgisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar politik, 1970-1990'lı yıllar arası ise ekonomik sebeplerle merkezden çevreye yayılma göstermiştir:

“Özellikle 1958 yılından sonra, ithalâtın kotaya bağlanmasıyla, montaj sanayii biçiminde yerli-yabancı ortaklığı gelişmiştir. Yabancı sermaye gibi, devlet teşebbüsleri de yetişmiş yönetici ve mühendislerinin aktarılmasıyla, özel sektöre “teknik yardım”da bulunmuşlardır. ABD, yaygın bir eğitim programı ile, yerli müteşebbislere Amerikan kapitalizminin dinamizmini aşılama ve gerek devlet gerekse özel sektörde “kapitalist espriyi benimsemiş” yönetici ve mühendis yetiştirmeye çalışmıştır. Devlet teşekkülleri, karma teşebbüsler yoluyla, bilgi ve sermayesini özel sektöre aktarmıştır” (Avcıoğlu, 1975).

“Binlerce Türk yüksek memuru ABD'ye eğitime gönderilmiş ve bunlara ülkelerinde yükselme olanakları sağlanmıştır. ABD böylece, Amerikan görüşlerini benimsemiş bir yüksek memurlar ve iktisadî devlet teşebbüsleri yöneticileri grubu yetiştirilmesine çalışmıştır. Amerikalılar bu yolda hayli başarı sağladıkları inancındadırlar. 1961-1963 yıllarında AID Kamu Yönetimi Danışmanı olan ve Devlet Personel Dairesinde çalışmalar yapan Dr. Richard Podol'a göre, “Amerikan değerlerini benimsemiş Türk yöneticisi yetiştirme işi” başarıya ulaşmıştır” (Avcıoğlu, 1975).

“Amerikalı uzmanlar, bu suretle bir yandan Türk yüksek kademe personelini kendi görüşleri yönünden etkilemeye çalışırken, öte yandan ABD politikalarını Türk İdaresinde hâkim kılmayı denemektedirler. Bu uzmanlar, genellikle, ülkelerinde gördüklerini Türkiye'de aynen uygulatma çabasındadırlar” (Avcıoğlu, 1975). Armbrüster ve Kipping (2002), yönetim bilgisini; (a) genel, (b) düzenleme odaklı ve (c) değişim odaklı olarak üç farklı tipte incelemektedir. Düzenleme odaklı bilgiye sahip bireyler, belirli bir yönetim alanındaki mevcut operasyonların düzenlenmesinde uzmanlık geliştirmiştir. Bu tür bir yönetim bilgisini bünyesinde barındıran ideal birey tipi, işletme okulu eğitimi almamış; ancak ilgili alanın yerleşik prosedürlerine derinlemesine aşına olan mühendis veya yönetici olacaktır. Değişim odaklı bilgiye sahip bir birey, bir organizasyonu potansiyel değişiklikler açısından nasıl analiz edeceği, organizasyon üyelerini değişim ihtiyacına nasıl ikna edeceği, yeni iş süreçlerini nasıl tetikleyeceği gibi sorulara cevap verebilmektedir. Bu çerçevede yönetim bilgisinin, bir çevre ülke olarak nitelenen Türkiye'de (Üsdiken ve Wasti, 2009) hem düzenleyici hem de değişim odaklı olarak yayıldığı görülmektedir.

Yönetim bilgisinin yayılımı genel olarak kurumsal gelişmelerle açıklanmaktadır (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002). Sahlin-Andersson ve Engwall'a (2002) göre, yönetim bilgisinin yayılması; işletme okulları, danışmanlık ve medya aracılığıyla gerçekleşmektedir. Danışmanlık görevi; (a) şirketlere verilen tavsiyeler, (b) şirketlerle iş birliklerindeki uygulamaların öğrenilmesi ve (c) yönetici pozisyonları için adayların temini yoluyla bilginin yayılmasına salık vermektedir. 1960'lı yıllardan sonra yerli sermayedar-yabancı yatırımcı iş birliği içinde gelişen özel sektör doğal bir şekilde toplumsal hayatı da etkisi altına almıştır. *“Kapitalist sınıf, araştırma tesisleri ve bol ücretli profesör müşavirleri ile Amerikan kapitalistlerini taklide yönelmekte ve ideolojik planda meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır” (Avcıoğlu, 1975). Avcıoğlu, Gülten Kazgan'ın değerlendirmelerinden hareketle, bu dönemde izlenen düşük ücretli memur maaşı politikasının üniversitelerdeki öğretim üyelerini bağımlı*

duruma getirdiğini ifade etmektedir. Yüksek ücretli *özel teşebbüs danışmanlıkları*, *özel okul hocalığı* gibi alanlarda çalışma olanağı bulan öğretim üyelerinin toplumun değişen yargularına ayak uydurabilmek ve günlük yaşantısını sürdürebilmek amacıyla statükonun savunucuları hâline geldiğini belirtmektedir (Avcıoğlu, 1975). Amerikan etkisi, akademi içinde insan ilişkileri ideolojisine güçlü bir şekilde bağlı yerel taraftarları yetiştirmeye hizmet etmiştir. Bu etki, fakültelerdeki değişimleri finanse ederek, taşıyıcılar ve yerel meraklılar yaratarak, aynı zamanda alanın kurumsal yapısındaki değişikliklerin tohumlarını atarak daha dolaylı olmuştur (Üsdiken, 2004). Bu bağlamda öğretim üyelerinin ABD merkezli bilgiyi, kurumsal şartların neticesinde danışmanlık yoluyla ülkeye yaydığı görülmektedir (Avcıoğlu, 1975):

“Üniversitelerimizdeki ekonomi dersleri, kapitalizmi bir “veri” olarak kabul eden ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin sorunlarını aydınlatma iddiasında bulunan teorilerin tekrarından ibaret kalmaktadır. Mikro-ekonomi planında, Türkiye’de piyasalara hâkim bulunan monopol ve oligopol durumlarına rağmen, tam rekabetin faziletleri üzerinde uzun uzun durulmaktadır.”

Aynı dönemde ülkemizdeki işletme akademisinin bağlam açısından yoksun olduğu ifade edilmektedir. Üsdiken ve Çetin (1999) işletme yazınına, 1930-1960 yılları arasında Türkiye ortamını incelemeye ve anlamaya gösterilen ilgi açısından bakmıştır. Çıkan sonuçlar neticesinde işletme akademisinin bu dönemdeki ekonomi akademisi ile benzerlik göstermekte ve işletme yazınındaki egemen eğilimini Türkiye’ye değil kavramlara, ilkelere ve tekniklere yönelik olduğu ifade edilmektedir.

4. SONUÇ

Türkiye’deki yönetim yazınına inceleyen çalışmaların bulguları değerlendirildiğinde bağlama özgü çalışmalar yapılmadığını, örgüt kuramı dışındaki alanlarda nicel araştırma tasarımının baskınlığının söz konusu olduğu bilinmektedir (Dirlik, 2019). Bu doğrultuda Türkiye odaklı çalışmalarda bağlam eksikliğini Özen (2002) törensel görgülcülük kavramı ile ifade etmektedir. Bu kavram çerçevesinde amacımız Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti ve yönetim bilgisine bakış temalarında bir bağlam yakalamak olmuştur. Barkema vd.’ye (2015) göre yerel kurumlar, felsefeler ve kültürel değerler bağlamdan bağlama farklılıklar göstermektedir. Bu doğrultuda sonuç kısmını da üçe ayırarak gerek Doğan Avcıoğlu’nun görüşleri gerekse de ilgili yazının incelenmesiyle elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

4.1. Osmanlı Dönemi

Bu döneme dair dikkat çekici iki nokta bulunmaktadır. Bunlar; iş dünyasındaki sınıflar ve yerli sermayedar sınıf eksikliğidir. Avcıoğlu bu dönemde, yerli bir kapitalist sınıfın olmadığından ve yabancı yatırımcı ve tüccarların Osmanlı piyasasındaki egemenliğinden bahsetmektedir. Avcıoğlu’nun çizdiği şablona göre ilk basamakta bankalar ve yabancı tüccarlar, ikinci sırada Rum ve Ermeni tüccarlar, üçüncü sırada ise Türk aracılar bulunmaktadır. Diğer taraftan bu dönemde “komprador bürokrasi” adını verdiği ve ülke içindeki yerli girişimleri sekteye uğratan bir sınıfın oluştuğunu ifade etmektedir. 1838 yılında

imzalanan Baltalimanı Anlaşması ile beraber Osmanlı sanayiinin çöküşü (Sarc, 1940) veya Pamuk'un (2015) deyimiyle dış ticaret ve geleneksel zanaatlarla meşgul olan sınıfın olumsuz etkilendiği belirtilmektedir. Bu süreçte Avrupalı şirketlerin ve tüccarların Osmanlı pazarında büyük bir güç elde ettiği ve bu gücü politik olarak da desteklediği ifade edilebilir.

Kapitalist sınıf eksikliğine dair Osmanlı Devleti'nde, III. Selim'in söylemleri doğrultusunda bir zihniyet değişimi yaşandığı söylenebilir. Diğer taraftan II. Mahmut'un yerli bir tüccar sınıf oluşturmak amacıyla Hayriye tüccarları adı altında millî iktisadın temeli sayılabilecek bir girişimde bulunduğunu görülmektedir. Bu değişim Yeni Osmanlılar ile beraber düşünürler arasında da güç kazanmıştır. Osmanlı döneminde bu zihniyet değişimi İttihad ve Terakki hükümeti ile beraber toplumun diğer kesimlerinde de kendisine yer bulmuştur. Bu dönemde yapılan girişimler yeterli seviyede olmamış ve ikinci deneme Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk görevlerinden biri olarak kalmıştır.

4.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Atatürk başlangıçta ülke tarımının önemini vurgulamış; fakat çağdaş toplumun sanayileşerek gelişeceği kanısında olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşunda toplum katmanlarında sermaye birikimi yetersiz bir durumdaydı. Savaşın da etkisi ile özel sermaye kötü etkilenmiş ve girişimcilik faaliyetleri durmuştur. Bu nedenle sanayileşmek için devletin girişimcilik alanına girmesi gerekmiştir (Toprak, 2020). İki büyük savaşın mücadelesinin yanı sıra Anadolu insanının durumunu Reşat Nuri Güntekin (1993) Millî Eğitim Bakanlığı'nda görev yaptığı sıradaki gezi notları ve anılarından oluşturduğu "Anadolu Notları" isimli eserinde şöyle özetlemektedir. "Anadolu'nun edebiyat ve müziğe geçmiş, sanat mübalâğaları ile süslenmiş büyük servet hayali bile bu kadar fukaradır". Gerek Osmanlı'nın son dönemindeki faaliyetler gerekse de Cumhuriyet'in ilk yıllarında girişimcilik alanındaki bu durum, devleti bu alanda bir aktör olarak görmenin şartırcı olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan Osmanlı dönemdeki iş dünyasından kalan sınıfların değişimi de göze çarpmaktadır. Bu dönemde Rum ve Ermeni araçların yerlerini kaybettiği ve yabancı şirketlerin geldiği görülmektedir (Keyder, 2015).

Bu dönemde kapitalizm tabanlı bir millî iktisat politikası izlendiği söylenebilir. Devlet politikasının sağlamış oluşturduğu bu düzenin bu dönemde kurumsallaşma gösterdiği ifade edilebilir. Devletin Anadolu'da sanayileşmeyi başlatması, özel sermaye birikiminin oluşmaya başlaması ve ekonomik fırsat ortamının yaratılması neticesinde girişimcilik ortamının oluştuğu görülmektedir. Fakat Avcıoğlu'nun deyimiyle bu dönemde girişimciler sanayileşmeye değil kısa vadeli ticari fırsatlara yönelim göstermiştir. Ancak Marshall yardımları ile devletin ekonomi politikasında değişim yaşanmıştır. Yerli tüccar ile yabancı yatırımcı iş birlikleri neticesinde yerli sanayici sınıfın oluştuğu görülmektedir. Bu noktada da teknoloji ve Ar-Ge konusunda yetersiz kalınması Türk sanayiinin dışa bağımlı bir hale gelmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan bu dönemde holdingleşme çabalarının ortaya çıktığını ifade eden Avcıoğlu, iş insanlarının çabalarıyla holdingleşme kanunun çıktığını belirtmektedir. Guillen'e (2000) göre, hükümetler bazı girişimcileri veya şirketleri ayrıcalıklı kılabilir. Yabancı

yatırımcıların erişimini kısıtlayarak güçlü iş gruplarının büyümesini beklemektedirler. Ancak bu durum, iş gruplarının yükselmesi gereken tek durum olarak görülmemektedir. Eğer bir hükümet ihracata ya da dışa yatırım yapmadan yerli ve yabancı firmaları yalnızca iç pazara odaklanmaya teşvik ederse yerli iş grupları da sınırlı bir iç piyasayı paylaşmak için yabancı çokuluslu şirketler ile koalisyona girebilmektedirler. Türkiye bağlamında da girişimcilerin, iş insanlarının, işletmelerin devlet ile sıkı bir iş birliği içinde olduğu görülmektedir (Buğra, 2016). Bu çerçevede gerek Cumhuriyet döneminde izlenen millî iktisat gerekse de 1960'lı yıllardan sonra takip edilen ithal ikame politikaları neticesinde devlet-iş insanları ilişkileri günümüz iş dünyasının temel yapılarından birini oluşturmaktadır.

4.3. İşletme Yönetimi Bilgisine Bakış

Bhagat vd. (2002), bireyci toplumların bilgiyi alırken ve aktarırken rasyonel davrandığını belirtmektedir. Bireyci toplumların bilgiyi bağlamsal olmayan formlarda aradığını ve bilginin yazılı ve kodlanmış formdaki önemini vurguladıklarını ifade etmektedir. Türk insanının ise kolektivist bir kültüre sahip olduğu bilinmektedir. Kolektivist kültürlerde ise, tarihsel ve bağlamsal bilgi önemli iken yazılı ve kodlanmış bilginin göz ardı edilebilmesi olanak dahilindedir. Avcıoğlu'nun deyişiyle "Türkiye'de sökmek" o dönemki Amerikan yönetim bilgisine bakışı bir nevi özetlemektedir. Yönetim bilgisinin ülkeye girişindeki erken evrede yerli yöneticilerde bir direnişi diğer taraftan çalışanların da pasif kalması göze çarpmaktadır. Kültürel ve bağlamsal açıdan bakıldığında yöneticilerin otoriter ve değişime dirençli olması diğer yandan savaş yorgunu olan ve her türlü çatışmadan kaçınmak isteyen çalışanların mevcut olması sebebiyle savaş sonrası dönemde yönetim bilgisine şüpheli bir bakış söz konusu olabilir.

Avcıoğlu özelinde yönetim bilgisinin iş dünyasına entegre olmasını çok partili hayata geçiş ve çok uluslu şirketlerin Türkiye'ye gelişi ile açıklamak olası gözükmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde daha önce de sözü edilen Amerikanlaşma etkisinin Türk iş dünyasını da etkilediği söylenebilir. Yabancı yatırımcıların ülkeye gelişi ve kurulan ortaklıklarla beraber yerli bir sanayici sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıfın teknik bilgi, organizasyon kabiliyeti ve işletmecilik bilgisi açısından Amerikan etkisinde olduğu ve böylece yönetim bilgisinin bu dönemde güçlü bir ideolojiye dönüştüğü ifade edilebilir. Bu doğrultuda Avcıoğlu, kapitalist sınıfın dolaylı yoldan danışmanlık ve hocalık gibi meslekler üzerinden yönetim bilgisini ve faaliyetlerini meşrulaştırdığını söylemektedir. Diğer taraftan 1950'li yılların ikinci yarısında devletin sanayiye ve ticarete getirmiş olduğu düzenlemeler, yabancı şirketler ile kamu teşebbüsleri arasındaki iş birliğini artırmış ve yönetim bilgisinin transferine olanak sağlamıştır. Daha çok zorlayıcı eş biçimlilik ile yayılan bilginin hem düzenleyici hem de değişim odaklı olduğu görülmektedir.

Tarihe dönüş kavramı yönetim ve organizasyon literatüründe halen üzerine tartışılan bir konudur. Ulusal işletme yazınında tarihe dönüş kavramı üzerine pek çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla sınırlı örnekler vererek tarihe dönüş kavramına dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışmada Doğan Avcıoğlu'nun ifadeleri yönetim ve organizasyon alanındaki ilgili teorilerle harmanlanarak

yorumlanmıştır. Çalışmada, işletme tarihinde mikro bağlamda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için bilinen veya bilinmeyen çok sayıda işletme hakkında irili ufaklı bilgi bulunmaktadır. Ek olarak makro bağlamda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için de politik, yasal veya ekonomik çıkarımlar sağlayacak farklı bakış açıları sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alexander, A. P. (1960). Industrial Entrepreneurship in Turkey: Origins and Growth. *Economic Development and Cultural Change*, 8(4/1), 349–365. <https://doi.org/10.1086/449855>
- Armbrüster, T. ve Kipping, M. (2002). Types of Knowledge and the Client-Consultant Interaction. *The Expansion of Management Knowledge: Carriers, Flows, and Sources*. Stanford Business Books.
- Avcıoğlu, D. (1975). *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*. İkinci Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1976). *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*. Birinci Kitap (10. Baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Barkema, H. G., Chen, X.-P., George, G., Luo, Y. ve Tsui, A. S. (2015). West Meets East: New Concepts and Theories. *Academy of Management Journal*, 58(2), 460–479. <https://doi.org/10.5465/amj.2015.4021>
- Berber, A. (2013). *Klasik Yönetim Düşüncesi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Bhagat, R. S., Kedia, B. L., Harveston, P. D. ve Triandis, H. C. (2002). Cultural variations in the cross-border transfer of organizational knowledge: An integrative framework. *Academy of Management Review*, 27(2), 204–221. <https://doi.org/10.5465/amr.2002.6588000>
- Blackler, F. (1995). Knowledge, knowledge work and organizations: An overview and interpretation. *Organization Studies*, 16(6), 1021–1046. <https://doi.org/10.1177/017084069501600605>
- Buğra, A. (2016). *Devlet ve İşadamları*. Çev. Fikret Adaman (10. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clark, P. ve Rowlinson, M. (2004). The treatment of history in organisation studies: towards an 'historic turn'?. *Business History*, 46(3), 331–352. <https://doi.org/10.1080/0007679042000219175>
- Çolpan, A. M. ve Hikino, T. (2008). Türkiye'nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü ve Çeşitlendirme Stratejileri. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2), 23–58.
- Dirlik, S. ve Leblebici, H. (2016). Türkiye'deki İşletmelerin Tarihini Anlamada İktisadi, Politik, Sosyal ve Yasal Bağlamın Önemi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45 (0), 140–153.
- Dirlik, S. (2019). Örgüt ve Yönetim Araştırmalarında Tarih: Ne, Neden ve Nasıl?. 2. *İşletme Tarihi Konferansı* içinde (31–35 ss.). Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Eren, E. (2005). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası* (7. Baskı). İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
- Eroğlu, O. ve Pıçak, M. (2011). Entrepreneurship, National Culture and Turkey. *International Journal of Business and Social Science*, 2(16), 146–151.

- Fiss, P. C. ve Hirsch, P. M. (2005). The discourse of globalization: Framing and sensemaking of an emerging Concept. *American Sociological Review*, 70(1), 29-52. <https://doi.org/10.1177%2F000312240507000103>
- Gadamer, H. G. (2008). Tarih Bilinci Sorunu. *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*. Ed. Paul Rabinow ve William Sullivan. Çev. Taha Parla. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Genç, M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Devlet ve Ekonomi* (13. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Geyikdağı, N. (2017). The Evolution of British Commercial Diplomacy in the Ottoman Empire. *İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, 1(1), 9-46.
- Gilbert, J. B. (1974). Collectivism and Charles Steinmetz. *The Business History Review*, 520-540. <https://doi.org/10.2307/3113539>
- Guillen, M. F. (2000). Business groups in emerging economies: A resource-based View. *Academy of Management Journal*, 43(3), 362-380. <https://doi.org/10.5465/1556400>
- Güntekin, R. N. (1993). *Anadolu Notları* (17. Baskı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Hofstede, G. H. (1991). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill.
- Holtbrügge, D. (2013). Indigenous management research. *Management International Review*, 53(1), 1-11. <https://doi.org/10.1007/s11575-012-0160-1>
- Keyder, Ç. (2015). *Türkiye 'de Devlet ve Sınıflar* (20. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kieser, A. (1994). Why organization theory needs historical analyses—and how this should be performed. *Organization Science*, 5(4), 608-620. <https://doi.org/10.1287/orsc.5.4.608>
- Kipping, M., Engwall, L. ve Üsdiken, B. (2008). Preface: The transfer of management knowledge to peripheral countries. *International Studies of Management & Organization*, 38(4), 3-16. <https://doi.org/10.2753/IMO0020-8825380400>
- Kornberger, M. (2013). Clausewitz: on strategy. *Business History*, 55(7), 1058-1073. <https://doi.org/10.1080/00076791.2013.838035>
- Kütükoğlu, M. S. (1998). Hayriye Tüccarı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mayo, A. J. ve Nohria, N. (2012). *20. Yüzyılda İş Dünyasına Yön Verenler*. Çev. Meral Çıyan Şenerdi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25, 706–25. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.3707697>
- North, D. (2005). *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton University Press.
- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112. <https://doi.org/10.1257/jep.5.1.97>
- Özdemir, H. (2000). *Doğan Avçıoğlu Bir Jön Türkün Ardından*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özen, Ş. (2002). Türkiye'deki Örgütler/yönetim Araştırmalarında Törenselleşme Sorunu. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 187-213.
- Özkara, B., Kurt, M. ve Karayormuk, K. (2008). “Türkiye 'de İşletme Grupları: Eskiler ve Yeniler. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2), 59-83.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye 'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm* (5. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Peng, M. W., Sun, S. L., Pinkham, B. ve Chen, H. (2009). The institution-based View as a third leg for a strategy tripod. *Academy of Management Perspectives*, 23(3), 63-81. <https://doi.org/10.5465/amp.2009.43479264>
- Pettigrew, A. M. (2001). Management research after modernism. *British Journal of Management*, 12, 61-70. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12.s1.8>
- Pfeffer, J. ve Salancik, G. R. (2003). *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. Stanford University Press.
- Porter, M. (2000). *Rekabet Stratejisi: Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri*. Çev. Gülen Ulubilgen. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Robert, C. ve Wasti, S. A. (2002). Organizational Individualism and Collectivism: Theoretical Development and an Empirical Test of a Measure. *Journal of Management*, 28(4), 544–566. <https://doi.org/10.1177%2F014920630202800404>
- Robinson, R. D. (1962). Interrelationship of Business Enterprise and Political Development. *Business History Review*, 36(03), 287–324. <https://doi.org/10.2307/3111399>
- Sahlin-Andersson, K. & Engwall, L. (2002). Introduction. *The Expansion of Management Knowledge: Carriers, Flows, and Sources*. Stanford Business Books.
- Sarc, Ömer Celal. (1940). *Tanzimat ve Sanayiimiz*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Sarıbay, B. ve Kayalı, C. A. (2016). Çalışan Sessizliğinin Kültürel Değerlerle Olan İlişisini Belirlemeye Yönelik İzmir İli Kamu Kuruluşlarında Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 16(3), 531-540.
- Schuler, D. A., Rehbein, K. ve Cramer, R. D. (2002). Pursuing strategic advantage through political means: A multivariate approach. *Academy of Management Journal*, 45(4), 659-672. <https://doi.org/10.5465/3069303>
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)*. Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(46), 53–69.
- Şentürk, A. A. (2019). Dolap. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu içinde* (Cilt 3, 267). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2020). *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Üsdiken, B. (2004). Exporting Managerial Knowledge to the Outpost. *Management Learning*, 35(3), 255–270. <https://doi.org/10.1177%2F1350507604045605>
- Üsdiken, B. ve Çetin, D. (1999). Türkiye'de Akademik Dünyanın Yönetme İşine Yaklaşımında 1950'li Yıllarla Birlikte Ne Değişti?. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 47-65.
- Üsdiken, B. ve Kipping, M. (2014). History and organization studies: A long-term view. *Organizations in time: History, theory, methods*, 33-55. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199646890.001.0001>
- Üsdiken, B. ve Wasti, S. A. (2009). Preaching, teaching and researching at the periphery: Academic management literature in Turkey, 1970—1999. *Organization Studies*, 30(10), 1063-1082. <https://doi.org/10.1177%2F0170840609337952>
- Weatherbee, T. G. (2012). Caution! This historiography makes wide turns: Historic turns and breaks in management and organization studies. *Management & Organizational History*, 7(3), 203-218. <https://doi.org/10.1177%2F1744935912444356>
- Westphal, J. D. ve Deephouse, D. L. (2011). Avoiding bad press: Interpersonal influence in relations between CEOs and journalists and the consequences for press reporting about

- firms and their leadership. *Organization Science*, 22(4), 1061-1086. <https://doi.org/10.1287/orsc.1100.0563>
- Yamak, S. (2006). Changing institutional environment and business élites in Turkey. *Society and Business Review*, 1(3), 206–219. <https://doi.org/10.1108/17465680610706292>
- Yi, E. (2018). *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*. Çev. Barış Zeren. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zald, M. N. (1991). Sociology as a discipline: Quasi-science and quasi-humanities. *The American Sociologist*, 22(3-4), 165. <https://doi.org/10.1007/BF02691895>
- Zald, M. N. (1993). Organization studies as a scientific and humanistic enterprise: Toward a reconceptualization of the foundations of the field. *Organization Science*, 4(4), 513-528. <https://doi.org/10.1287/orsc.4.4.513>
- Zald, M. N. (1996). More fragmentation? Unfinished business in linking the social sciences and the humanities. *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 251-261. <https://doi.org/10.2307/2393717>
- Zeitlin, J. (2006). Introduction: Americanization and Its Limits: Reworking US Technology and Management in Post-War Europe and Japan. *Americanization and Its Limits: Reworking US Technology and Management in Post-War Europe and Japan*. Oxford University Press.